

POÉTIKAI EGYBECSENGÉSEK AZ OROSZ ÉS AZ UKRÁN FUTURIZMUSBAN

Bagi Ibolya

A rokonság, párhuzamok, megegyezések kimutatása bizonyos irodalmi jelenségek kapcsán a konkrétumok komoly filológiai apparátussal történő vizsgálatát igényli. Adott esetben az egybecsengések felvillantása teret enged egyfajta lazább, asszociatív megközelítésnek, mindemellett talán utal arra a közismert tényre is, hogy a futurista lírában egyértelmű a „hangzó költészet” primátusa.

Mint közismert, a futurizmus a XX. század elejének egyik legmarkánsabb avantgárd irányzata, a kelet-európai irodalmakban pedig különösen nagy hatású jelenség, mind tágabb szellemi, kultúratörténeti, mint szűkebb, poétikai, stílárius vonatkozásban. Geneziséét tekintve mind az orosz, mind az ukrán futurizmus kiindulópontja a klasszikus hagyományok elvetése, radikális szakítás a múlt esztétikai kánonjaival, a művészet – s egyben az élet – forradalmi megújításának voluntarista pátosza, a hétköznapok banális világát „felrobbantani” szándékozó polgárpukkasztó attitűd. A futurizmus érvényesítette az avantgárd általános poétikai elveit: „Az avantgarde irodalom tette általánossá a szabadverset, juttatta uralomra a metaforát, nemcsak a lírában, hanem a drámában és a prózában is. Tudatosan merész asszociációval, az irodalmi nyelv nagymérvű felfrissítésével és lehetőségeinek kitágításával – többek között úgy, hogy a XIX. századi nemzeti megújulás előtti reneszánsz, illetve barokk hagyományokhoz nyúltak vissza –, töredezetté tett, polifonikus kompozíció bevezetésével, az egyes formaelemek többértelműségének kikísérletezésével napjainkig befolyásolja az irodalmat” (Bojtár 1977: 40).

Az ukrán kulturális jelenségek értelmezésekor oly sokszor hangsúlyozott megkésettség a társadalmi átalakulásokban, a nemzetté válás folyamatának nehézségei, az ukrán nyelv önállóságát kétségbe vonó elméletek ez esetben is olyan tényezők, melyek döntően befolyásolják „az Újnak tenni hitet” szándékával fellépő új nemzedék irodalmi és nem csak irodalmi megnyilvánulásait. „Az októberi forradalom után, [...] amikor egy rövid ideig a tét megint az ukrán nyelv és nemzet léte vagy nemléte, termékeny évek következnek az ukrán irodalomban. Mozgékonyágánál fogva és az

ukrán műfaji hierarchiában betöltött vezető szerepe okán főként a lírai mozgalmak hatalmas lendülete, színes kavalkádja lett lenyűgöző és meggyőző bizonyítéka az ukrán költői nyelv erejének, szuverenitásának. Az izmusok képteremtő ereje, bősége mozgásba hozta az ukrán nyelv addig rejtve maradt, szunnyadó tartalékait, a költői mozgalmak lendületével legalizálta a korábban már megcsodált hajlékonyságát, zeneiségét, asszociatív képességét. [...] Ezekben az években sikerült az ukrán irodalomnak, s főként a lírának csatlakozást találnia az európai költői mozgalmakhoz, s ez esetben, nem úgy, mint oly sokszor, a késés sem volt nagyobb és behozhatatlanabb, mint a többieké itt Kelet-Európában” (Balla 1989: 159).

Az orosz futurizmus születését elsősorban a *Pofon ütjük a közízlést* (1912) c. manifesztum megjelenéséhez kötik, melyet a legkiemelkedőbb futurista költők, D. Burljuk, A. Krucsonih, V. Majakovszkij és V. Hlebnyikov neve fémjelzett. Ebben a programadó kiáltványban a futuristák nyelvújító törekvéseivel, egy radikálisan új esztétika létrehozásának voluntarista szándékával kapcsolatban a következő felhívást olvashatjuk:

Megparancsoljuk, hogy tiszteljék a költők jogait:

1. A szótárgyarapítást egész terjedelmében önkényes és képzett szavakkal (szóújítás),

2. az előttünk létezett nyelv iránti végtelen gyűlöletet,

3. azt, hogy irtózáttal hárítsuk el büszke homlokunkról a garasos Önök által fürdővesszőkből font Koszorúját,

4. azt, hogy a *mi* szó szirtfokán álljunk a fütty és harag tengerének közepette.

És ha egyelőre még a *mi* írásainkban is ottmaradtak az Önök „Józan esze”-nek mocskos bélyegei, mégis elsőként vibrálnak felettünk az Önértékű (Öneredetű) Szó Új Eljövendő Szépségének Villámfényei (Avantgárd: 53–54).

A futurista költők nyelvteremtési kísérleteit jól reprezentálják a „vad” Alekszej Krucsonih, a „szó jezsuitája”, a „valódi szavakat” kereső Vlagyimir Majakovszkij, a „szelíd” költő-festő Jelena Guro, s „a szó Loba-csevszkijének”, „sámánnak”, „új költői kontinensek felfedezőjének” tekintett Velimir Hlebnyikov szövegei.

Krucsonih alkotta meg azt a nevezetes ötsorost, melyben a futuristák szerint „több orosz nemzeti elem van, mint Puskin egész költészetében: „*Dir bul scsil / ubescsur / szkum / vi szo bu / r l zz*”. Viktor Sklovszkij sze-

rint Krucsonih „már nem is azokat a szavakat kereste, melyek „egyszerűek, mint a tehénbögés” (Majakovszkij), hanem magát a bögést, mely a szót hangeffektussal helyettesíti.

A „kubo-futuristák” a szó „felszabadításával” helyre akarták állítani az általuk természetes megfelelésen alapulónak és mágikus erejűnek vélt viszonyt a jelölő és a jelölt között. Hlebnyikov elméleti fejtegetésére és szóteremtő intuíciójára támaszkodtak, aki költői gyakorlatában is próbálta igazolni feltételezését a szavak hangalakjának és jelentésének összefüggéséről.

Az orosz futuristák a közízlés silánysága ellen irányuló provokáción, s a futurista botránykeltés gyakorlatán túl alapjaiban kérdőjelezték meg az érvényesnek tekintett esztétikai normarendszer létjogosultságát. Nem hagytak kétséget afelől, hogy világmegváltó szándékaik realizálhatóak, erre garancia kiválasztottság-tudatuk, merészségük, jövőorientáltságuk. Költészetükben a „szépek és erősek” magabiztosságával kitégítják a teret és az időt, a földi dimenziók helyére kozmikus szférákat álmodnak: „*Hé, maga! / Ég! / Kalapját kapja le, hallja? / Megyek!*” (V. Majakovszkij); „*Victorládát a csillagzathoz kötdzd, / hogy még lázasabban rohanjon / világán túli útján a Föld / s a csillagok madara a régi maradjon*” (V. Hlebnyikov).

Az ukrán futurizmus születését Oleg Pnyickij (Льницький 2003: 12) 1914-re datálja Mihail Szemenko *Vakmerőség* (Дерзання) és *Kverofuturizmus* (Кверо-футурізм) c. kötetének megjelenésével összefüggésben: az akkor 22 éves költő ettől kezdve az új irányzat vezéralakjának számít. Ugyanebben az évben az orosz futuristák felolvasó körutat szerveznek Ukrajnában, melyet botrányok sorozata kísér. „Az irodalmi botrány pokolgépként vetette szét a megmerevedett irodalmi teret”. Az orosz futuristák „nemcsak műveikkel, kijelentéseikkel, irodalmi gesztusaikkal ’terrorizálták’ a korszak átlagolvasóját és átlagkritikusát, hanem azzal is, hogy semmibe véve a kitézött jelzőtáblákat, mindenütt átléptek a művészi forma, a szó és a festék határain. Életformájukkal, modorukkal, öltözködésükkel, a kialakult érintkezési és udvariassági formák felrúgásával megrökönyödést és felháborodást keltettek. [...] Fellépéseik olykor valóságos tüntetéssé váltak, és közönségük legalább akkora aktivitást tanúsított, mint ők maguk” (Szilágyi 1989: 19–20). Gyakran kerültek összetűzésbe a rendőrséggel is, fellépéseiket komoly biztonsági intézkedések előzték meg, melyről néhány ukrain híradás is tanúskodik. A grodnói kormányzó levélben kért tanácsot a moszkvai városparancsnoktól, engedélyezheti-e az orosz futuris-

ták estjét: „Azzal a kéréssel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy méltóztasson a lehetséges legrövidebb időn belül tájékoztatást küldeni David Burljuk, Vlagyimir Majakovszkij és Vaszilij Kamenszkij moszkvai futuristák politikai beállítottságáról. Az információk azért váltak szükségessé, hogy döntést hozzassunk a fent megnevezett személyek által tervezett poézokoncert tárgyában” (Szilágyi 1989: 20). A politikai rendőrség beavatkozása – groteszk módon – gyakran még „színesítette” is a futurista fellépéseket, ahogy ez Kijevben is történt az egyik helyi lap beszámolója szerint: „Tegnap került sor a híres futuristák, Burljuk, Kamenszkij, Majakovszkij első fellépésére. Jelen voltak: a főkormányzó, a rendőrfőnök, 16 segédrendőrbiztos, 25 körzeti felügyelő, 60 rendőr a színházban és 50 lovas rendőr a színház körül” (Bakcsi 1976: 55).

Az ukrán futuristák, mindenekelőtt Mihail Szemenko, Geo Skurupij, Oleksza Szliszarenko, Mikola Bazsan orosz költőtársaikhoz hasonlóan harsány kiáltványokban, deklarációkban, közös kiadványokban adták hírül művészi programjukat, csoportosulásokat szerveztek, majd oszlatták fel az újabb, s egyre radikálisabb programok szerint (Komkozmosz, Aszpanfut, Nova Heneracija). Már kiadványaik címei is jelzésértékűek: *Szemafor a jövőbe*, *A művészetek ravatala*, *Bumeráng*.

Mind az orosz, mind az ukrán futuristák beállítottságának – mely szellemi indíttatásukban, életprogramjukban és művészi gyakorlatukban egyaránt jelentkezett –, egyik meghatározó eleme az „oppozíciós” magatartás volt. A „mi és ti”, illetve „én és ti” szembeállítás ugyanazon attitűd különböző szintű „deklarációja”: az egyik az új generáció, a jövő nemzedékének „világmegváltó”, kollektív alapú hitvallását fogalmazta meg, míg a másik a kispolgári magatartásformák béklyóit levető individuum, mindegyik a művészi „ego” kiteljesedésének korlátlan távlataira apellált.

A „mi és ti” szembeállítás költői terét gyakran a minden akadályt legyőző féktelen dinamizmus, szárnyalás képei határozzák meg:

V. Majakovszkij: *Mi*

*Kúszunk kókuszpalmák pergőlomb-pillái alatt,
hogy a homályt a sivatagról letépjük,
s csatornák szikkadt ajkán meglessük –
villanását a csatahajók mosolyának.
Dermedj düh!*

*Csillagzatok lobbanó máglyájára
 hogy engedném magábaroskadt, elvadult anyánkat?
 Út – pokolút – vadíts, hogy remegjen a teherhúzó orrcimpája!
 Tűzhányók részeg torkát tágítsd, mikor a füstöt ontják!
 Angyalok fehér pelyhét szórjuk majd szerelmeseink kalapjára,
 S boának nyírjuk le az üstökösök hosszú fénybozontját.*

(Majakovszkij: 13)¹

M. Szemenko: *Mi*

*Helyet keresünk mi magunknak,
 szarvascsorda, ki vágdat,
 rá kell lelni a pontra,
 honnét támad e zaj,
 vér nélküli vég -
 mi, mi – a jövő ifjú
 aviátorai.²*

Az „én-ti” szembeállítás gyakran még szélsőséesebb formákban jelentkezik. Az orosz ego-futurista csoportosulás már nevében jelzi lényegét, ahogy a költői én kivételességének öntudatos, nemegyszer provokatív hirdetése az ukrán futuristák krédóját is meghatározza.

I. Szeverjanyin: *Egopolonéz*

*Eleven, élj csak! Nap dobja buffog! –
 Járd bátran, ember, a polonézt!
 Milyen tömöttek, rézkürt rikoltók
 költészetemnek kévéi, nézd!*

*Itt vízeséssel gyengéd szerelmem,
 gyönyörűségem, s a tünde báj!
 S feláldozom mind az én nevében!
 Eleven, élj csak! – kiált a száj.*

*S a végtelenben ketten suhanunk,
 s e kettő mindig, mindig egy:*

---

¹ Tamkó Sirató Károly fordítása.

² Kocsis Mihály fordítása.

*Én és a vágyam! Eleven, élj csak! –
Halhatatlanság a végzeted! (Avantgárd: 84–85)³*

M. Szemenko: *Lázadatok!*

*(..) Én
Átütöttem a falat
És
Eltömtem a múlt-csatornát.
Majmoltam a régít
De egy csapással összezúztam.
Megfojtottam
Az emlékezés értelmét
Az álmodókra és a prófétákra
Kiket keresztre feszítettek. (Ukrán költők: 351)⁴*

Az ön-kép kifejezésének egyik leggyakoribb formája az önarckép, melynek poétikai sajátosságai összhangban vannak a futurizmus egyik alapelvével, a festői és költői elvek összehangolásának igényével. A szintetikus művészet megteremtésének programjával fellépő kubo-futuristák közül mind-ez Majakovszkij költészetében jelentkezik a legplasztikusabban:

Majakovszkij: *S ti tudnátok-e?*

*Az életet vászonra csaptam:
freccsentve színét száz szerdának,
egy tál kocsonyán vigyorgattam
zord pofáját az óceánnak.
Új csókerdőt láttam lobogni
a bádog hal pikkely-során.
S ti
tudnátok-e
noktűrnt fújni
a vízcsatorna fuvolán? (Majakovszkij: 13)⁵*

---

³ Tellér Gyula fordítása.

⁴ Tamkó Sirató Károly fordítása.

⁵ Tamkó Sirató Károly fordítása.

A kubista elv érvényesülése megmutatkozik az analitikus módszer alkalmazásában, mind a szövegszervezés, mind a tipográfia szintjén. Az expresszív hangnem, erőteljes képiség mellett a vers maga, mint látvány is szerephez jut, a különleges grafikai megoldások vizuális-plasztikus gesztusa újabb dimenzióval bővíti a szöveg értelmezési tartományát: erről tanúskodnak a kép-versek, a tördelt próza különleges megoldásai.

geo O geo.
 ego
 geo Wkurupij
 geometr i
 ja
 geografi
 ja geo
 log i ja ego
 evropA
 siA
 merik
 geo O ge
 Geo Wkurupij
 A V T O P O R T R E T (Гльницький 2003: 300)

A futurista szövegek fordításának azok poétikai „extremitásából” is adódó nehézségét jól illusztrálja M. Szemenko 1925-ös *Önarckép* (Автопортрет) c., 1925-ben keletkezett verse:

Хайль семе нкоми
 Ихайль кохайль альсе комих
 Ихай месен мижсе охай
 Мх йль кмс мих мих
 Семенко енко нко михайль
 Семенко мих михайльсе менко
 О семенко михайль!
 О михайль семенко! (Гльницький 2003: 301)

Állj szemem komihájj
 Iháj koháj álszemen hálj
 Iháj messzemen missze zihálj
 Máj mink MNK KISZ állj

*Szemen hó hej zimenko
 Mih Szemenko szállj szállj
 Ó Mihail Szemenko!
 Ó Szemenko Mihály!
 Szemen hó hej zimenko
 Ó Szemenko Mihály! (Ukrán költők: 352)⁶*

A futurizmus konstrukciós elve a későbbiekben – összhangban a 20-as évek második felének eszmei-ideológiai változásaival – a konstruktivizmus „pragmatikus” közegében jelenik meg. A poétikai megoldások közül kiemelkedik a „lokalizált műfogás szemantikai elve, melynek értelmében minden stílus-elemet – szókincset, a trópusokat, a versmértéket, a ritmust stb. – a témának kell alárendelni” (Bojtár 1977: 82). Az ukrán futurizmus szervesen nőtt át a konstruktivizmusba, melyről legérzékletesebben M. Bazsan költészete tanúskodik.

M. Bazsan: *Építkezés*

*(...) Veri a vasat, hajlít rezet
 Dagadó izmú emberi kar.
 A vén föld fölött messzire harsog
 A sose látott század indulója,
 Újfajta zenevihar.
 Nyög a sztyeppe, dorombol a táj,
 Acél turbina éneke sistereg,
 Hatalmas életű villanytelepek –
 Kezdődik a nap, mint végtelen mérték
 S a következő nap követi léptét,
 Mert minden nap – robbanás, fergeteg,
 Feszülés, duhaj induló,
     Díszlövés,
         harsona,
             rajta,
                 riadó. (Ukrán költők: 364)⁷*

⁶ Tamkó Sirató Károly fordítása.

⁷ Weöres Sándor fordítása.

Az ukrán futurizmus nem tekinthető olyan nagyszabású mozgalomnak, mint amilyen az orosz futurizmus volt majd két évtizeden keresztül, ám irányzatként az 1920-as évek végéig jelentős művészi teljesítményekkel gazdagította az ukrán kultúrát, s egyúttal a kelet-európai avantgárd irodalmat. A feledésre ítélt életművek csak az utóbbi években váltak valóban ismertté, újrafelfedezésük színesíti az ukrán irodalomról alkotott eddigi, talán néha kissé leegyszerűsített képünket.

Я НЕ МАТИ			
М			
О	І		
Я	Р	С	
	О	П	
	Ч	И	
	К	Т	
	А	Ь	
		:	
А я одганяю мух			
а-КА а-КА а-КА			
слухає батько			
великий жулик і пан			
Ф У Т У Р И С Т			
а-КА а-КА а-КА			
ІРОЧКА ІРО КЕЗ	КАКА		ХА-ХА

Mihail Szemenko: *Nem vagyok anya*

РЕЗЮМЕ

Поэтические созвучия в русском и украинском футуризме

Русский и украинский футуризм формировался в рамках восточно-европейского авангарда, как новая система художественного мышления, которая выразилась и в новых поэтических принципах. О сходстве русского и украинского футуризма свидетельствуют многие тексты – декларации, манифесты, стихотворные и прозаические произведения – В. Маяковского, И. Северянина, М. Семенко, М. Бажана и других. В статье на основе параллелей, обнаруживаемых в их отдельных творениях, показывается общее стремление футуристов изменить не только традиционные формы жизни и искусства, но создать новую эстетику, новый язык будущего.